

Литература:

1. *Гогоцкий С.С.* Введение в педагогику. / Журнал Министерства народного просвещения. – 1855. – № 4. – С. 1 – 40.
2. *Гогоцкий С.С.* Философия XVII и XVIII веков в сравнении с философией XIX века и отношение той и другой к образованию Выпуск первый. – К., университетская типография, 1878.
3. *Гогоцкий С.С.* Философия XVII и XVIII веков в сравнении с философией XIX века и отношение той и другой к образованию. Выпуск второй. – К., университетская типография, 1883.
4. *Зеньковский В.В.* История русской философии. / В.В.Зеньковский. – Ленинград: Эго, 1991 – Т.1. Ч.2. – 280с.
5. *Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии.// Г.Г. Шпет. Сочинения. – М., Правда, 1989. – С. 11 – 345.

Annotation

Poperechna G.A. Pedagogics as a composite part of S.S. Gogotskiy's philosophy. S.S. Gogotskiy's pedagogical points of view, his understanding of role and place of pedagogy in educational system and in the scientific knowledge structure are scrutinized in the article. A great attention is spared to the analysis of the connection of his pedagogical points of view with his basic world-view beliefs. There are no researches that are dedicated to the pedagogics itself. Pedagogical points of view of this thinker were observed by N.Mozgova, A.Bilichenko, V.Kolpachov.

Keywords: *science, pedagogy, human being, brining up, education, soul, spirit nature, means of brining up, experience, theory, educational specialist.*

Мовчан М.М.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ДИТЯЧІ СТРАХИ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД ЛЮДСЬКИХ СТРАХІВ

В статті показано дитячий страх, як один з перших різновидів страху, який з'являється на ранній стадії розвитку особистості і є вагомим чинником, що впливає на життя і становлення людини; розкрита специфіка, причини, проблеми та перспективи його подолання.

Ключові слова: *страх, дитячі страхи, страх темряви і самотності, страх сторонніх людей, причини страху, мінімізація страху, десенсибілізація, захисні механізми*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема страху завжди була актуальною на всіх культурно-історичних етапах розвитку людства. Дана тематика цікавила багатьох філософів, психологів, соціологів, культурологів, медиків, письменників тощо. Вона є злободенною та «живою» і в наші дні, адже страх – одна з фундаментальних основ буття людини. Світ не стоїть на місці, у ньому постійно

проходять різноманітні зміни, це стосується і означеного нами феномена. Одні різновиди страху змінюються іншими, але він (страх) не зникає. І це пов'язано передусім з політичними, економічними, соціальними духовно-моральними, психологічними чинниками життя людей. Страх має чимало форм і рівнів; він полівекторний і відзначається як негативними так і позитивними сторонами свого вияву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу цьому феномену приділяли М.Бердяєв, А.Камю, Р.Мей, О.Ранк, Ф.Ріман, Ж.-П.Сартр, П.Тілліх, З.Фрейд, Е.Фромм, М.Гайдеггер, К.Хорні, К.Юнг, І.Ялом, К.Ясперс. Певні аспекти страху аналізували українські та російські науковці – І.Бичко, Є.Боровой, А.Гагарін, С.Логінова, Ю.Пустовойт, М.Савіна, О.Туренко, О.Фролова, Н.Хамітов, та ін. Але слід зазначити, що на сьогоднішній день страх має надзвичайно багато різноманітних таємниць, відповіді на котрі повинні знаходити і давати сучасні дослідники. Це стосується, насамперед онтологічних, феноменологічних, філософсько-антропологічних, культурологічних, психософських та ін. аспектів багатогранної проблематики страху, де яскраво виділяються різновиди даного феномена.

Формулювання мети статті. *Метою* статті є аналіз дитячого страху, як одного з малодосліджених різновидів страху. Для реалізації мети ми поставили декілька завдань. Це: питання появи страху в людини; розкриття специфіки і причин перших страхів індивіда; розвиток особистості дитини та трансформація страху (від народження до підліткового віку); перспективи боротьби з дитячими страхами; відношення до страху соціальних стереотипів.

Виклад основного матеріалу. Почуття страху з'являється у дітей разом з їх народженням (передусім на психологічному рівні), але початково воно лежить поза свідомою психічною сферою. Несвідомі страхи, які виникли в індивіда так рано, будуть постійними супутниками його життя. Коли дитина усвідомить себе як щось окреме від оточуючих предметів, тоді, при її безпорадності, у неї виникає новий етап почуття страху. В основі цього відчуття є усвідомлення загрози. Тобто до несвідомої додається ще й свідомо сфера людини.

Думки вчених про появу страхів у дітей суттєво відрізняються (від народження і до 6-7 місяців). Ця проблема надзвичайно складна і до сьогоднішнього дня остаточно не вирішена. Відзначимо, що багато дослідників говорять про «не справжні» і «справжні» страхи. На їхню думку, «справжній» страх потребує певного розвитку мозку людини, тому у новонародженої дитини його не може бути. О.Захаров підкреслює, що почуття страху формується в дітей з 6 місяців, адже у них повинен бути певний рівень пізнавальних процесів, разом із здатністю до прогнозування пережитої раніше небезпеки [1].

Фахівець з комплексного підходу до розвитку особистості (даний підхід передбачає взаємовплив багатьох факторів: біологічних, соціальних, культурних, психологічних тощо) Г.Крайг зазначає, що «формування почуття особистої і культурної ідентичності, яке проходить у проміжку 2-6 років, супроводжується сильними емоціями і переживаннями, які дитина повинна навчитися інтегрувати в структуру своєї особистості. Досить складне завдання: знайти вихід почуттю страху і тривоги, гору і гніву, любові і радості, чуттєвості і сексуальній цікавості, прийнятний як для дітей, так і

для батьків. Діти знаходять багато рішень цього складного завдання, але, яким би воно не було, вони все-таки переживають конфлікт. Однією із великих проблем, з якою діти повинні навчитися справлятися, – це *стрес*, що викликається страхом і тривогою. Ці форми психологічного і фізіологічного стресу переживаються дуже тяжко як дітьми, так і дорослими» [2, с.410]. Страх і тривогу Г.Крайг відносить не до емоційних станів, а до емоцій і наголошує, що це – дві різні емоції.

Причин страху і тривоги у маленьких дітей може бути досить багато. В цьому плані слід відзначити переживання дітей того, що батьки можуть покинути їх, перестати любити, покарати за певні проступки (передусім фізично). «Звичайно батьки відносяться до своїх дітей з любов'ю і розумінням, але іноді з метою покарання, можуть позбавити дитину своєї прихильності, уваги і захисту, що викликає тривогу у дітей» [2, с. 410-411]. Г.Крайг зауважує, що «дворічні діти вважають своїх батьків всесильними, в дітей немає реального уявлення про те, як далеко вони можуть зайти в покаранні. Коли виведений із себе один з батьків кричить: «Я тобі голову відірву!», дитина, яка, можливо, бачила численні приклади схожого насилля по телебаченню, може не знати, що це лише порожня погроза» [2, с. 411].

Ціла низка дитячих страхів і тривог породжується в результаті уяви самих дітей. Іноді тривога виникає, як усвідомлення дитиною власних почуттів, що «виходять за межі дозволеного: гніву на батьків чи вчителів, ревності до брата чи друга, бажання знову стати маленьким» [2, с. 411].

У багатьох дошкільнят розвивається *страх темряви*, що мішає їм заснути після того, як батьки виключають світло і залишають їх наодинці. Цей різновид страху дослідники вбачають у фантазіях і сновидіннях самих дітей, а не в якихось реальних подіях їх життя. Подекуди поштовхом до подібних фантазій «можуть бути викликані розвитком конфлікту, з якими в даний момент стикається дитина: наприклад, тигри чи привиди можуть з'явитися в уяві дитини в результаті протиріччя між її залежністю і прагненням до автономії» [2, с. 411]. Родоначальник психоаналізу *З. Фрейд* підкреслював, що «першими фобіями у дитини, пов'язаними із зовнішніми умовами є – страх темряви і самотності. Перший із них часто зберігається протягом усього життя; і те й інше, викликане у дитини відчуттям відсутності любимої людини, яка няньчить її, – скажімо, її матері. Я чув із сусідньої кімнати, як дитина, злякавшись темноти, гукала: «Говори зі мною, тьотю! Я боюсь!» – «Навіщо? Для чого? Ти все одно мене не бачиш». На це дитина відповідала: «Коли хтось говорить зі мною, стає легше». Таким чином, відчуття, що переживається у темряві, перетворюється в боязнь темряви» [3, с. 252].

Світло – це просторовий посередник і опосередковуючий «середній член» (у Платона й Арістотеля), «через» який, «безпосередньо» через якого чи «в» якому ми можемо переконатися, що не самотні. Темрява ж, за контрастом замикає нас у внутрішню соліпсистську даність [4, с. 63].

Ми вважаємо, що страх темряви і самотності дуже пов'язані у дітей між собою. На цьому наголошує і психоаналітична антропологія. Темрява, чорний колір, закриті двері асоціюються із самотністю. Чимало вчених стверджують, що страх самотності формується до 6-7 місяців, а дещо пізніше (у 8 місяців) виникає і страх, пов'язаний із конкретною загрозою, яка надходить з оточуючого середовища (страх сторонніх людей

тощо). До двохрічного віку цей страх у дитини дещо зменшується, але страхи – самотності, різких звуків, лікарів продовжують бути надзвичайно актуальними. З двох років досить значними є страх розлуки з батьками, страх покарання з боку батьків за той чи інший проступок. У дошкільнят дослідники виділяють тріаду страхів: «самотності, темряви, замкнутого простору», які «внутрішньо пов'язані між собою» [1]. У старшому дошкільньому віці (6-7 років) основними є страхи: смерті, тварин, казкових персонажів. Зі вступом до початкової школи у дітей досить часто виникає боязнь осуду за порушення дисципліни (тобто певних норм, правил) а також страх перед школою взагалі (особливо, коли вчитель на початковому етапі мав необережність лаяти і наказувати дитину). В підлітковому віці розвитку особистості серед когорти основних страхів яскраво виділяються страхи: смерті батьків, війни, власної смерті, пожежі, нападу. О.Захаров зауважує, що в дошкільній період переважають страхи, пов'язані з інстинктом самозбереження, а починаючи з підліткового віку у дітей починає збільшуватись «питома вага соціальних страхів» [1].

Страх у дитини може розвиватися як в результаті особисто набутого досвіду, так і запозичення в соціумі. Унікальну роль в перші роки життя людини відіграють батьки (і особливо мати, яка значно більше часу проводить з дитиною, ніж батько). Дитина, коли початково «стикається з незнайомими явищами, вона отримує необхідну інформацію, слідкуючи за виразом обличчя матері, її голосом і жестами. Як мати реагує на цей предмет: посміхається чи хмуриться? Дитина «настроює» свою емоційну реакцію на реакцію матері і таким чином вчиться розуміти значення тієї чи іншої події» [5, с.128]. Від допитливого ока, яке пізнає світ ніщо не можливо приховати. Страх матері моментально передається й дитині. О.Захаров відмічає, що здатність дитини пов'язувати свої емоційні реакції з поведінкою матері виникає до першого півріччя життя. «Після 6 місяців дитина не лякається відразу при несподіваній дії ззовні, гучному звуці, і не плаче, як раніше, а дивиться на вираз обличчя матері, немовби перевіряючи її реакцію. Якщо вона посміхається, даючи зрозуміти, що нічого не трапилось, все добре, дитина швидко заспокоюється. Якщо мати замість цього сама перелякана, то схожа реакція передається й дитині, посилюючи її почуття занепокоєння» [1].

Варто зазначити, що без страху і тривоги в дитячому віці неможливо обійтись. Не дивлячись на те, що людина намагається їх мінімізувати, або ж уникати взагалі, вони є необхідними для розвитку. Проявляючись у м'якій формі, означені феномени можуть спонукати до наuczіння. Завдяки страху дитина отримує і певний первинний досвід у вигляді здорового глузду (деякі науковці називають його навіть окремим типом світогляду). «Здоровий глузд засвоюється всіма нормальними людьми у природному життєвому процесі, у повсякденному спілкуванні людей, а саме дітей і дорослих, у діях з предметами нашого звичайного життєвого світу» [6, с.412]. Батьки, знайомлячи малечу з навколишнім світом говорять їй, що можна і чого не можна робити, бо останнє загрожує здоров'ю і життю дитини («Не сунь руки у вогонь», «Не вставляй пальці у розетку» тощо). Для свого засвоєння здоровий глузд «не вимагає будь-якого попереднього знання. Він не є переінтерпретацією знань про речі, вже відомі нам якимось іншим чином. Світ вперше постає в свідомості людини у формах і поняттях буденного здорового глузду. Саме тому ми можемо говорити про його концептуальну первинність» [6, с. 412].

Але чимало страхів (таких, наприклад, як боязнь ванни) мішають людині у повсякденному житті: її поведінка може бути розцінена як відхилення від норми. Крім того, дуже високий рівень хронічного страху і тривоги пригнічує нормальний розвиток і порушує його хід [2, с. 412].

Вчені постійно шукають відповіді на питання: «Як можна *подолати* чи бодай *мінімізувати* страх і тривогу в дитячому віці?». Застосування сили і висміювання та ігнорування дадуть негативний результат. Коли страхи невеликі, дітей потрібно м'яко і співчутливо спонукати до їх визнання і подолання. Наприклад, «щоб допомогти дитині, яка боїться нічних грабіжників, батьки можуть перевірити разом з нею замки на всіх дверях і домашню систему сигналізації. Справитися з більш сильними, але уявними страхами, дітям може допомогти методика десенсибілізації» [2, с.412]. Метод систематичної десенситизації або десенсибілізації (вільне визначення способу «знечутливлення» до стимулів страху [7, с.381]), який одним з перших у світовій практиці був ґрунтовно розроблений південноафриканським вченим Дж. Вольпе, полягає в релаксації, що супроводжується повторним пред'явленням низки стимулів, які відповідно зростають за силою страхітливості. Цей метод пропонує усувати страх поетапно. Весь процес поділяється на три етапи: 1) підготовчий етап (тренування релаксації), під час якого напружують і розслаблюють м'язи, варіюють дихання та мовлення, так щоб за командою в будь-який момент можна було досягти іммобілізації (спокою); 2) проміжний етап, де дається список наростаючих страхітливих ситуацій, для встановлення ієрархії страхів (при цьому потрібно з'ясувати, які сфери страху сильніші, а які слабші, і розподілити описи дитячого стану за шкалою від 0 (немає страху) до 100 (максимальний страх); 3) етап терапії, де особистість у розслабленому стані актуалізує для себе на короткий час (близько 10 страхів) зміст уявлень за ієрархією страхів; як тільки вона починає відчувати страх, то відразу сигналізує про це і тоді продовжується фаза релаксації, аж поки не буде зафіксовано припинення реакції страху. При цьому поступове наближення до ситуацій, що викликають щораз більший страх, може поєднуватися з іншими процесами (не лише з релаксацією), наприклад, з рольовими іграми в групі з іншими однолітками, що не мають страхів.

Кращий метод для того щоб справитися з тривогою і стресом – зниження надмірної напруги, з якою діти повинні справлятися. Якщо в них виявляється незвичайно високий рівень напруги чи досить часто виникає роздратування, корисно на декілька днів спростити їм життя за рахунок дотримання розробленого розпорядку дня, чіткого формулювання того, що від них очікують і полегшення антиципації (передбачення) ними подій, що мають відбутися. Важливо також, щоб діти значно менше ставали свідками батьківських суперечок, бачили сцени насилля, що демонструються по телебаченню чи в мережі Інтернет.

Але багатьох стресових ситуацій неможливо уникнути. Час від часу діти повинні справлятися з тягарем рядових подій, таких як народження брата чи сестри, переїзд у нове житло або необхідність відвідувати дитячий садок, так само як і з значними, викликаними, наприклад, смертю близьких, розлученням батьків тощо. В цих умовах батьки і вчителі повинні намагатися досягти таких цілей: а) навчитися розпізнавати й інтерпретувати стресові реакції у дітей; б) забезпечити дітям тепле, надійне

пристановище, щоб повернути їм впевненість; в) дати дітям можливість розповісти про те, що вони відчують, так як з розділеною бідою справитися легше (народна мудрість говорить, що розділена біда – це вже не біда, а лише її частина – пів біди); г) не перешкоджати регресивній чи не відповідній віку поведінці, такій як бажання закутатися в ковдру, посмоктати палець, посидіти на колінах; д) допомогти дітям зрозуміти сенс подій чи обставин, даючи їм всі необхідні пояснення. Належну увагу потрібно звернути на виховання в дітей вольових якостей (сміливості, рішучості, наполегливості, самостійності, дисциплінованості, організованості, старанності, цілеспрямованості, настирності, витримки, ініціативності, самовладання тощо). Адже воля – це «свідома саморегуляція людиною своєї поведінки і діяльності, здатність активно домагатись свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні та внутрішні перешкоди» [8, с. 41]. Перешкоди бувають двох типів – зовнішні і внутрішні. Страх відноситься до другого типу; е) ніколи не слід лякати дитину чим би то не було: вовком, міліцією, старим дідом, Бабою Ягою, демонами, чортом тощо, бо це буде лише зміцнювати лякливість її. Деякі дослідники [9, с.18] не безпідставно підкреслюють, що дітям не слід про це відчуття багато говорити, щоб не концентрувати на ньому їх уваги. Набагато краще коли вони будуть більше думати про щось радісне, бадьоре.

У відповідь на більш генералізовані почуття тривоги і страху, особливо якщо вони викликані напруженою емоційною атмосферою в сім'ї, включаючи розбіжності в питаннях моралі, статевих ролей, діти засвоюють стратегії, які називаються *захисними механізмами* [2, с.412]. Захисний механізм – це обхідний шлях для того, щоб приховати чи послабити тривогу. Достатньо ефективні зазначені механізми при захисті індивіда «від таких неприємних емоцій, як тривога і почуття вини» [10, с.154]. До 5-6 років діти виучуються користуватися захисними механізмами, щоб приховувати чи маскувати свої почуття, і продовжують поступати так, ставши дорослими людьми. Вчені визнають присутність і важливість механізмів захисту (З.Фрейд називав їх «типovими захистами Я») у всіх своїх пацієнтів в якості стратегій для зменшення напруги. Найпоширеніші захисні механізми, які легко засвоюються дітьми – це: утеча, ідентифікація, проєкція, заміщення, заперечення, витіснення, регресія, реактивне утворення, раціоналізація, включення, відчуження. Варто дати їх коротку характеристику.

Найпоширенішим захисним механізмом у маленьких дітей є *утеча*. Утеча – це самий простий захист із усіх можливих. Якщо ситуація здається занадто тяжкою, дитина просто утікає від неї, фізично чи мисленнєво. Більш позитивний механізм захисту, ніж утеча, *ідентифікація* являє собою інкорпорування цінностей, установок і поглядів інших людей. Діти переймають установки таких могутніх в їх очах людей, як їх батьки, щоб стати більш схожими на них, тобто більш привабливими, сильними і визнаними. Коли діти приписують свої власні недозволені думки чи вчинки комусь іншому і цим самим викривлюють дійсність, вони використовують захисний механізм, що називається *проєкцією*. Це захисний механізм, при використанні якого «індивідуум приписує іншим свої власні неприйнятні бажання» [10, с.155]. Підміна справжнього джерела страху чи гніву чимось чи кимось іншим називається *заміщенням*. Коли дитині не вдається виконати дію, необхідну для досягнення певної цілі, вона іноді може робити будь-який безглуздий рух, що дає бодай якусь розрядку напруги. Відмова визнати, що якась

ситуація або якісь події мають місце, називається *запереченням*. «Інформація, яка тривожить і може призвести до конфлікту, не сприймається» [11]. Наступний механізм – *витіснення* являє собою несвідомий акт стирання лякаючої події чи обставини в тій частині пам'яті, до якої у людини є свідомий доступ. Немає необхідності застосовувати фантазію, так як дитина, дійсно не пам'ятає, що ця подія колись відбулася. При певних обставинах дитина може повертатися до більш ранніх форм поведінки, які не відповідають її віку. Вона використовує механізм захисту, що називається *регресією*. Регресія – це подолання тривожної ситуації шляхом повернення до більш ранньої і незрілої поведінки. Коли діти застосовують такий захист, як *реактивне утворення*, то вони знижують рівень тривоги і страху «шляхом пригнічення одних імпульсів та почуттів і посилення імпульсів та почуттів протилежного значення» [10, с. 156]. Псевдорозумне пояснення індивідом своїх бажань, вчинків у дійсності викликане причинами, визнання яких загрожувало б втратою самоповаги – це *раціоналізація*. Тобто цей механізм дозволяє дитині «знаходити правдоподібне виправдання своїх невдач» [10, с.154]. Переживаючи страх чи тривогу, дитина може захищати себе від руйнівного наслідку тим, що переоцінює значущість травмуючого чинника у бік його пониження (так званий феномен «кислого винограду» (відомий з байки Езопа «Лисиця і виноград») та феномен «солодкого лимону» (де проходить не стільки дискредитація недосяжного об'єкта для дитини, скільки перебільшується цінність наявного). Досить близьким до раціоналізації є *включення*. Цей механізм захисту також переоцінює значущість травмуючого чинника. Для цього використовується нова глобальна система цінностей, куди попередня система входить як частина. Прикладом захисту по типу включення може бути катарсис (очищення – полегшення внутрішнього конфлікту дитини (який виник в результаті дії страху), при співпереживанні. *Відчуження* (або ізоляція) припускає відособлення усередині свідомості травмуючих людину факторів. При цьому доступ у свідомість для неприємних емоцій блокується, так що зв'язок між якоюсь подією та її емоційним забарвленням не відображається у свідомості.

Більшість дошкільнят використовує декілька видів захисних механізмів. Дуже рідко буває так, щоб дитина вибрала один вид і зверталася виключно до нього. «Утеча і заперечення характерні, в основному, для маленьких дітей. А ось для захисту за допомогою реактивного утворення потрібно бути більш зрілим. Деякі захисні механізми діти засвоюють, спостерігаючи за поведінкою батьків чи братів і сестер, але більшості видів захисної поведінки дитина навчається безпосередньо, пізнаючи на власному досвіді які з них краще допомагають справитися з тривогою і страхом, не викликаючи додаткових ускладнень» [2, с. 414].

Але слід звернути увагу й на те, що захисні механізми можуть бути корисними на протязі певного часу. Тривала дія цих механізмів призводить до гіперкомпенсації і вони із помічників (захисників) перетворюються на перешкоди, що ускладнюють розвиток особистості дитини, знижують активність її життєвої позиції при досягненні нею соціально-значущих цілей. Гіперкомпенсацію, психоаналітична антропологія визначає, як форму компенсації, «за допомогою якої досягається дещо більше, ніж просто позбавлення від почуття недостатності... При гіперкомпенсації людина діє так, немовби

вона відчуває свою перевагу над іншими (що вказує на наявність комплексу переваги)» [10, с.210].

Існують певні *культурні відмінності* у способах вираження дітьми своїх страхів, а також в тому, наскільки вільно вони можуть їх виразити. В сучасній західній культурі є чимало стереотипів (стандартних, часто спрощених, думок про окремих індивідів чи соціальні групи), де не прийнято показувати, що ти чогось боїшся. Передбачається, що діти (особливо хлопчики) повинні бути хоробрими, і більшість батьків стурбовані за тих дітей, які дуже боязливі. Але схожа батьківська установка, як справедливо зазначає Г.Крайг, зовсім не універсальна. На підтвердження своєї думки, вона наводить приклади з індіанської та англо-американської культури. «Батьки з індіанського племені навахо вважають, що дитячі страхи – цілком нормальна і здорова реакція; вони думають, що безстрашною дитиною керує невігластво і безрозсудність. В одному дослідженні батьки з племені навахо перерахували близько 22-х джерел страху. На протипагу цьому, група англо-американських батьків із сільських районів штату Монтана назвала в середньому 4 причини страху своїх дітей. В західному суспільстві не схвалюються не тільки прояви страху: передбачається, що діти будуть стримувати і прояви інших негативних і навіть позитивних емоцій: гніву і страждання, любові і радості, чуттєвості і сексуальної допитливості» [2, с. 415].

Висновки. Питання щодо появи перших страхів у людини є сьогодні не вирішеною, дискусійною проблемою. Думки вчених з цього приводу суттєво відрізняються. Одні з первинних страхів у дітей – це страхи темряви, самотності, чужих людей, смерті, тварин, страх перед лікарем, тощо. Страх у дитини може бути результатом як власного досвіду, так і запозичення із соціального оточення. Унікальну роль у виникненні та подоланні страхів у перші роки життя малечі відіграють батьки (особливо мати).

Щоб подолати чи бодай мінімізувати страх і тривогу у дітей є немало дієвих засобів, які можуть застосовувати і батьки, і діти (залежно від віку). В жодному разі при цьому не потрібно використовувати силу, висміювання та ігнорування, бо це дасть негативний результат. Важливо толерантно спонукати дитину, яка переживає страх, до визнання існування в неї цієї проблеми. За допомогою методики десенсибілізації Д.Вольпе страх і тривога усуваються поетапно, зменшуючи при цьому надмірну напругу. Для боротьби з руйнівною напругою дитина може використовувати також силу стратегій низки захисних механізмів, які легко нею засвоюються, але при цьому слід уникати гіперкомпенсації. Дитячі страхи є надзвичайно непростотою проблемою сьогодення. Потрібні подальші комплексні міждисциплінарні дослідження означеного нами питання і одну з чільних позицій тут по праву повинна займати наука наук – філософія.

Література:

1. *Захаров А.И.* Неврозы у детей и подростков: Анамнез, этиология и патогенез / А.И. Захаров. – Л.: Медицина, 1988. – 244 с.
2. *Крайг Г.* Психология развития. 7-е изд. / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2003. – 992 с.
3. *Самосознание и защитные механизмы личности: Хрестоматия.* – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2003. – 656 с.

4. Лабиринты одиночества / Пер. с англ. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.Е. Покровского. – М.: Прогресс, 1989. – 624 с.
5. Щербатых Ю.В. Психология страха: популярная энциклопедия / Ю.В.Щербатых. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.
6. Философия: учебник / под ред. В.Д.Губина, Т.Ю.Сидориной. – М.: Гардарики, 2007. – 828 с.
7. Бенеш Г. Психологія: dtv-Atlas: Довідник / Г. Бенеш [Пер. з нім.]. – К.: Знання-Прес, 2007. – 510 с.
8. Тодорова І.С. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник / І.С.Тодорова. – Полтава: ПУСКУ, 2002. – 101 с.
9. Гончаренко І. Роль родини у вихованні дитини / І. Гончаренко // Віра й культура (Місячник української богословської думки й культури). – Вінніпег, 1955. – Вип. 11 (23). – С. 16-18.
10. Хьелл Л. Теории личности / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб: Питер, 2000. – 608 с.
11. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М.Грановская. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1988. – 560 с.

Annotation

Movchan M. M. Child's fears as special variety of human fears. Child's fear is shown in the article, as one of the first varieties of fear, that appears on the early stage of development of personality and is a ponderable factor that influences on life and becoming of man; exposed specific, reasons, problems and prospects of his overcoming.

Keywords: *fear, child's fears, fear of darkness and loneliness, fear of extraneous people, reason of fear, minimization of fear, desensitization, nocifensors*

Отрешко В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ПРАЦІ

Аналізуються причини безробіття в українському суспільстві, його негативний вплив на розвиток культури і особистості; проблема подолання безробіття розглядається в контексті подолання відчуження праці.

Ключові слова: *людина, праця, культура, відчуження, безробіття, навчання, виховання.*

Подолання відчуження праці є однією з ключових проблем українського державотворення. Його важливим завданням є мінімізація безробіття. І це зрозуміло. Безробіття становить загрозу стабільному національному розвитку та національній безпеці, оскільки може виступати головною причиною соціально-економічної дестабілізації серед працівників великих промислових та ключових у життєзабезпеченні країни підприємств (особливо військово-промислового комплексу) або ж добре організованих професійних груп (вчителі, лікарі, шахтарі, енергетики тощо). Безробіття стає фактором дестабілізації і у тому випадку, коли суттєво зростає кількість осіб, які